

УДК 342.7 (342)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.31>

ЯВИЩЕ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ ТА ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПРАВА НА ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ

Цибулько А.С.,
лейтенант Збройних Сил України
аспірант кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-8178-1885
e-mail: tsybulkoanastasiia@gmail.com

Цибулько А.С. Явище людської гідності та історичний аспект права на гідність людини.

У статті аналізується право на гідність людини та поняття гідності людини, як родового поняття, а також розвиток формування правових норм на території сучасної України, що забезпечують реалізацію права на гідність людини.

Гідність людини неможливо розглядати поза контекстом суспільства, адже саме суспільство формує запит щодо встановлення норм та врегулювання відносин у моральному та правовому полі. Проте, за відсутності належного рівня правосвідомості, а відтак усвідомлення морально-категорійного апарату прав людини, гідність також існувати не може. Право на гідність, як і всі інші права, не може існувати поза межами громадянського суспільства, але його забезпечення напряму залежить від рівня правосвідомості як суспільства, так і кожної окремої особи. Відтак, задля якомога більш повної реалізації права на гідність людини, існують правові норми, що його забезпечують. Відповідно до етапів розвитку суспільства, змінюються суспільні відносини, а тому нормативно-правове забезпечення прав також зазнає відповідних змін. Щодо визначення права на гідність людини та, власне, поняття гідності людини серед науковців все ще точаться суперечки, проте єдиний підхід до визначення досі відсутній. Відтак науковий потенціал дослідження права на гідність людини є невичерпним, як і весь спектр природних прав людини.

Право на гідність людини є основоположним та фундаментальним, а власне гідність людини може виступати основою та мірилом для всього комплексу природних прав людини. Відтак правове регулювання права на гідність людини зазнавало змін протягом всього періоду існування людства. На теренах сучасної України письмова гарантія права на гідність людини була вперше зафіксована у тогочасній збірці звичаєвого права «Руська правда». Сучасна правова система України має розгалужену систему норм для забезпечення реалізації права на гідність людини. Проте із розвитком досліджень гідності людини як такої та права на гідність людини, можна прогнозувати реформування теперішніх нормативно-правових гарантій щодо розширення критеріїв реалізації права на гідність людини.

Ключові слова: право на гідність людини, реалізація права, гідність, права людини, правосвідомість, конституційні права, фундаментальні права.

Tsybulko A.S. The phenomenon of human dignity and the historical aspect of the right to human dignity.

The article analyzes the concept of the right of human dignity, human dignity as such and evolution of the formation of legal norms on the territory of modern Ukraine that ensure the realization of the of the right of human dignity.

As well, human dignity cannot be considered outside the context of society, because it is society that forms the request for establishing norms and regulating relations in the moral and legal field. However, in the absence of an appropriate level of legal consciousness, and therefore awareness of the moral and categorical apparatus of human rights, dignity cannot exist either. The right to dignity, as well, as other rights, cannot exist outside the boundaries of civil society, but its provision directly depends on the level of legal awareness of both: society and each individual. Therefore, in order to realize the

right to human dignity, as complete as possible, there are norms that ensure it. According to the stages of development of society, social relations change, and therefore legal awareness also make changes. There is still debate among scholars about the definition of the right to human dignity and the concept of dignity itself, however, there is still no single approach to definition. Therefore, the scientific potential of researching the right to dignity is inexhaustible, as is the entire spectrum of natural human rights.

The right to human dignity is fundamental human right and the dignity stay as well fundamental point and measure for all the complex of human rights. Therefore, the legal regulation of the right to human dignity has undergone changes throughout the entire period of human existence. On the territory of modern Ukraine, the written guarantee of the right to human dignity was recorded for the first time in the contemporary collection of customary law «Ruska Pravda». The modern legal system of Ukraine has an extensive system of norms to ensure the realization of the right to human dignity. However, with the development of research on human dignity as such and the right to human dignity, we can predict the reform of current regulatory and legal guarantees to expand the criteria for the implementation of the right to human dignity.

Key words: the right to human dignity, realization if the right, dignity, human rights, legal awareness, constitutional rights, fundamental rights.

Постановка проблеми. Відсутність визначення понять права на гідність та людської гідності загалом створює чималу кількість дискусій у суспільстві, таким чином формування визначених підходів до правового розуміння та визначення поняття гідності сприятиме якомога більш повній реалізації права на гідність людини, а відтак – всебічному його захисту, як фундаментального права.

Стан опрацювання проблематики. Сьогодні питання реалізації права на гідність людини є одним із найбільш обговорюваних на міжнародній арені. Проте, щодо визначення поняття права на гідність у наукових колах досі точаться суперечки. Таким чином, наразі існує декілька підходів до визначення права на гідність людини за допомогою супутніх ознак. Дослідженням права на гідність людини займаються такі українські вчені, як Оксана Гришук та Ольга Косілова.

Метою статті є виокремлення підходів до визначення поняття гідності та права на гідність людини. Дослідження історії формування гарантій права на гідність людини та теренах сучасної України та аналіз сучасних правових норм, які забезпечують реалізацію права на гідність людини.

Виклад основного матеріалу. Людська гідність як соціальне явище існує у мовному обороті людства багато віків. Визначення людської гідності формувалось із розвитком антропологічних напрямків філософії та появою людиноцентристських підходів до праворозуміння.

Сутність людської гідності полягає у визначенні цінності людини та моральних аспектів її буття. В свою чергу, усвідомлення людиною своєї цінності формує не лише її індивідуальне бачення, а й загальні засади функціонування суспільства. Усвідомлення власної гідності та закріплення гарантій права на гідність людини на законодавчому рівні нерозривно пов'язане із правосвідомістю як кожного окремого індивіда, так і з правосвідомістю суспільства в цілому. Саме тому рівень правосвідомості суспільства наряду залежить від усвідомлення кожною особою своїх прав, зокрема, права на гідність. Враховуючи той факт, що універсальне визначення поняття гідності наразі відсутнє, науковці пропонують розглядати його з декількох аспектів: першим аспектом є окреме матеріальне право кожного індивіда, другим - перелік закріплених гарантій пов'язаних із соціальною цінністю людини у суспільстві. Таким чином, дослідження історії формування права на гідність, допоможе сформулювати саму сутність родового поняття гідності, а також визначити перелік гарантій пов'язаних із забезпеченням цього права.

Для розуміння складових права на гідність варто визначити центрове поняття, тобто власне поняття людської гідності.

Одна з перших згадок про поняття гідності у нормативно-правових актах на теренах сучасної України закріплена у положеннях Руської правди. Відтак, у тексті Руської правди зазначається наступне: «31. Или смерд оумочать, а без княжа слова, за обиду 3 грвны (а в смерди 2 гривне)» [1, с. 7] та «32 (31,14) Или смерд оумучать, а без княжа слова, за обиду 3 гривны; а в гнищанине, и в тивоунице, и в мечници 12 гривене. 33 (33,15) А иже межоу переореть любо перетесь, то за обиду 12 гривне.» [2, с. 7].

З вищенаведеного, можемо зробити висновок про моральні засади цінності особи та наявність юридичної відповідальності за порушення встановлених норм поведінки, а відтак, моральних

законів тогочасного суспільства. Також, відповідно до вищенаведеного уривку, можна прослідкувати чітку ієрархічність за соціальним статусом та приналежністю до тієї чи іншої категорії суспільства: за образу підлеглої особи, в залежності від її соціального стану та роду діяльності, нормами Руської правди встановлювався штраф від 3 до 12 гривень.

Тогочасний законодавець не встановлював ніяких додаткових критеріїв для визначення міри покарання, відповідно до тогочасних правових норм. Таким чином, можемо припустити, зважаючи на історичний аспект, що за загальним правилом образа мала бути доведена, проте процесуальних норм для встановлення факту правопорушення тогочасним законодавцем також визначено не було, тому період вчинення правопорушення та повторюваність для тогочасного законодавця також не були підставою для пом'якшення або збільшення покарання. Хоча, не можна виключати існування правових норм, які могли існувати поза кодифікаціями та закріплюватись шляхом усного обміну інформацією. Щодо суб'єктивної сторони злочину критерії також встановлені не були, відповідно – вік «ображеної» особи, стать, національна приналежність не мали значення для встановлення покарання. Відтак, можна вести мову про засади рівності перед законом, яка наразі є однією з основних принципів побудови правосвідомого суспільства.

Відтак бачимо, що за часів Київської Русі суспільство мало певну ієрархічність та мало усвідомлення цінності особи та базових прав людини. Відповідно, положеннями ст. 31–33 «Руської правди» встановлювалось покарання за порушення права на гідність особи в контексті особистих образ та можливого перевищення певних посадових обов'язків. Таким чином, можемо допускати, що людина була центром системи цінностей тогочасного суспільства, а відтак її права та свободи були гарантовані, оскільки за їх порушення було передбачено покарання.

Сучасна ж Конституція України закріплює право на повагу до гідності людини у положеннях ст. 3. Зокрема, гідність людини визнається найвищою соціальною цінністю, а забезпечення права на гідність – головним обов'язком держави.

Положення ст. 8 закріплюють дію принципу верховенства права, а відтак, виступають додатковою гарантією функціонування права на гідність особи. Оскільки правовою природою принципу верховенства права встановлено перевагу права над, власне, нормами, функціонування нормативно-правового закріплення визначає акцент на забезпеченні суспільного інтересу, а як наслідок прав, які на думку суспільства мають бути гарантовані на найвищому рівні.

Норми ст. 15 передбачають неможливість визнання державою обов'язкової ідеології та забезпечують наявність ідеологічної різноманітності, виключаючи можливі порушення гідності особи в ідеологічному контексті. Відтак, даною нормою законодавець передбачає уникнення ймовірних порушень прав у зв'язку із особливостями прояву релігійної, звичаєвої, етнічної або інших проявів чи приналежностей.

Додатковий захист законодавець встановлює у положеннях ст. 19, обмежуючи діяльність посадових осіб в межах та у спосіб, передбачений законодавством. Відтак, закріплення чітких меж діяльності посадових осіб зменшує ризик прояву свавілля та, відповідно, зловживання посадовими повноваженнями. Проте, відповідна норма є наслідком тривалого перебування під впливом країн пострадянського простору та у майбутньому, ймовірно, потребуватиме виключення з положень Конституції України.

Норми статей 21–27 також містять додаткові гарантії права на гідність особи. Зокрема, закріплюючи принцип рівності та непорушності основних прав та свобод людини. Функціонування принципу рівності наразі стоїть на обговореннях порядків денних багатьох міжнародних організацій та європейських законодавчих установ, адже збалансоване функціонування принципу рівності є запорукою не лише гарантіям прав людини, а й формуванню єдиних підходів до вирішення спорів, та зокрема, функціонуванню судової та правоохоронної систем в цілому.

Положеннями ст. 28 також закріплено право на повагу до гідності, а норми ст. 68 містять обов'язок не посягати на гідність особи. Таким чином, нормами чинної Конституції України встановлено право та обов'язок щодо права на гідність людини, проте відсутність чітко сформованого поняття гідності з одного боку – стає підґрунтям для виникнення широкого кола питань щодо визначеності та дискусій з приводу меж існування гідності, а з іншого боку – створює прецеденти до відкриття нових горизонтів дослідження права на гідність людини.

Положеннями Цивільного кодексу України законодавець додатково закріплює гарантію права на гідність людини. Так, положеннями статті 297 Цивільного кодексу України, право на повагу до гідності є недоторканим та, у разі його порушення, законодавець передбачає захист у судовому порядку, вкотре наголошуючи на роль держави у гарантуванні права на гідність людини.

Кримінальний кодекс України, в свою чергу, містить цілий розділ, присвячений кримінальним правопорушенням проти волі, честі та гідності особи. Зокрема, до переліку порушень права на гідність людини можна віднести позбавлення волі, підміну дитини, торгівлю людьми, різновиди експлуатації людини та примушування до шлюбу. Тобто в галузі кримінального права законодавець визначає злочини проти волі і свободи та різновиди експлуатації людини – злочинами проти гідності особи.

Таким чином, можна зробити висновок, що право на гідність людини в українському законодавстві закріплене не лише на конституційному рівні, але й має розгалужену систему гарантій, метою якої є забезпечення реалізації цього права.

Відтак сучасний український законодавець розглядає право на гідність в контексті не лише конституційного права але й в інших сферах права, зокрема, в контексті цивільного та кримінального права. Така розгалужена система гарантій вказує на важливість та цінність права людини на гідність в будь-яких аспектах життя та функціонування соціуму. Зважаючи на вищевикладене, поняття права на гідність особи та родового поняття гідності, право на гідність варто розглядати лише у зв'язці з іншими правами людини. Проте, визначення родового поняття гідності необхідне для розуміння кола прав, які є дотичними під час реалізації людиною права на гідність особи.

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 людську гідність трактує як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. [3]

З рішення Конституційного суду України випливає багатогранність поняття гідності людини. Відтак, людську гідність, відповідно до вищезазначеного рішення можемо розглядати в п'яти аспектах: як право, як цінність, як основу, як мірило та як критерій.

Розглядаючи доробок сучасних українських науковців в сфері прав людини можна виокремити декілька підходів до визначення поняття гідності особи.

Перший з цих підходів характеризується залежністю від моральної свідомості, емоційних переживань і сфери розумової діяльності індивіда та визначається через призму суспільних явищ, у яких відсутнє стале значення та яким притаманні швидка зміна та гнучкість до перетворень. Такий підхід почав своє формування за епохи Ренесансу та є більш застосованим у філософії. Саме цьому підходу характерне сприйняття права через усвідомлення.

Другий підхід є більш формалізованим, оскільки саме цей підхід закладений у положеннях Статуту ООН та виносить поняття гідності на рівень принципу права, розглядаючи його в якості джерела прав людини. В основі формування даного підходу варто розглядати ідеали епохи античності, яка знайшла своє подальше вираження у природно-правовій теорії праворозуміння. Так, виходячи з положень Загальної декларації прав людини, гідність є центровим поняттям у забезпеченні свободи, справедливості та загального миру та визначена основою прав людини. [4]

Відтак, досліджуючи обидва підходи до визначення поняття гідності особи, бачимо, що жоден з них не містить суперечливих критеріїв та не має розбіжностей у сприйнятті даного поняття, а отже, поєднання обидвох підходів сприятиме віднайденню якомога більш повного визначення та окреслення меж права на гідність особи.

Проте, варто зважати, що людська гідність не повинна бути перетворена на розмінну монету щоденної казуїстики. [5] Таким чином, не варто розглядати поняття гідності людини як щось буденне і незначне. Навпаки, гідність людини варто розглядати як центрове поняття гарантій прав людини та основу їх забезпечення, як базу формування системи праворозуміння та розбудови правосвідомості як кожного окремого індивіда, так і цілого суспільства, обмежуючи розширення його сприйняття задля запобігання втрати змісту права на гідність людини.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що право на гідність людини існувало на теренах сучасної України ще за часів Київської Русі та мало закріплення у перших нормативно-правових актах. Відтак, рівень розвитку тогочасного суспільства був достатньо високим, адже існування закріплених правових норм свідчить про наявність певних суспільних відносин, суперечності у яких, призвели до появи нормативно-правових гарантій. А в чинному українському законодавстві право на гідність людини має закріплення не лише на конституційному рівні, але й у розгалуженій системі правових норм, метою якої є якомога більш повне забезпечення реалізації цього права.

Проте, відсутність єдиного тлумачення права на гідність людини та людської гідності зокрема, має неоднозначні наслідки.

По-перше, відсутність єдиного підходу до тлумачення людської гідності стає підґрунтям для виникнення широкого кола питань щодо меж визначеності. А відтак, суттєво збільшує поле для подальшого пошуку наукового визначення.

По-друге, дослідження права на гідність людини створює дискусії щодо площин існування гідності. Таким чином, гідність людини варто розглядати не лише в полі правових гарантій, але й зважати на його філософське підґрунтя.

По-третє, відсутність чіткого визначення абстрактного явища людської гідності створює прецеденти до відкриття нових горизонтів існування права на гідність людини.

Відтак, багатогранність поняття гідності людини дає неабиякий ресурс в надрах не лише правознавства, але й філософії, для науковців, законотворців та фахівців у сфері права для подальших досліджень та віднайдення ідеального співвідношення правових підходів та визначеності термінів.

Отже, враховуючи невичерпність спектру прав людини, та неможливість, наразі, визначення поняття гідності, варто зважати на комплекс усіх гарантій, які так чи інакше пов'язані із реалізацією права на гідність особи та суміжних прав. А відтак розглядати людську гідність виключно як багатогранне поняття, гарантоване найвищими можливими способами з боку суспільства і держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Руська правда (академічний список) / за ред. Р. Лашенко. Прага, 1927. 18 с.
2. Руська правда Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / Склали та підготували до друку проф. С. Юшков. –Київ: Видавництво української академії наук, 1935. 191 с.
3. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018.
4. Гришук О. До питання філософського осмислення та правового визнання людської гідності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1. С. 281–288. URL: <http://phtl.nlu.edu.ua/article/view/182301>.
5. Косілова О. І. Тлумачення права на гідність у правовій доктрині та у практиці Федерального Конституційного Суду Німеччини. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. № 2. С. 42. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_1/10.pdf.